

(האוניה) תסאוס עוגנת בנמלה של אתונה... העץ ממנה מורכבת הספינה מתחיל להרקיב. מתקבלת ההחלטה להחליף את קורות הספינה אחת אחרי השנייה, כדי לשמור על תפקודה התקין. במקביל מחליטים אנשי הנמל לבנות מחסן מיוחד אליו יוכנסו קורות העץ הישנות. בשנה הראשונה מחליפים מלחי הספינה חמישים קורות מתוך כמה המאות שמרכיבות את הספינה, בשנה השנייה חמישים קורות נוספות ולאחר כמה שנים מסתיים סבב חילופי הקורות וכל הקורות שמרכיבות את הספינה הינן חדשות. במשך אותן השנים נשמרו הקורות הישנות במחסן שנבנה לצורך כך. כעת, לאחר שכל הקורות הוחלפו בספינה המקורית, החליטו עובדי הנמל להשתמש בקורות הישנות ולהרכיב מהן ספינה... כעת נותרת השאלה איזו מהספינות היא ספינתו של תסאוס¹.

מסכת עבודה זרה דף סז עמוד ב

תנאי: לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך - כל הראויה לגר קרויה נבילה, שאין ראויה לגר אינה קרויה נבלה. ור"מ? ההוא למעוטי סרוחה מעיקרא. ור"ש? סרוחה מעיקרא לא צריכא מיעוטה, עפרא בעלמא הוא.

היתר אכילת דברים שפסק גדר אוכל מהם

א. שני היתרים שונים בסוגיה.

נחלקו תנאים בדין איסור שנותן טעם רע – 'לפגם'. רבי מאיר אוסר ורבי שמעון מתיר. עולא מצייע שהמחלוקת היא רק כשהשביח ולבסוף פוגם, אולם אם מלכתחילה היה פגום, מודה רבי מאיר להתיר. אולם מסקנת הגמרא היא שהמחלוקת היא גם בפגום מלכתחילה: "ת"ש מסיפא: היין שנפל לתוך עדשים, וחומץ שנפל לתוך גריסין - אסור, ור"ש מתיר; והא ה"נ דפגם מעיקרא ופליגי! וכי תימא, ה"נ כדשני ליה עולא לרבי חגא: כשהשביח ולבסוף פגם, ומי פליגי כשהשביח ולבסוף פגם? והא קתני: נפל של תרומה תחלה - דברי הכל אסור! אלא לאו ש"מ: בפגם מעיקרא מחלוקת, שמע מינה²."

רבי שמעון לומד את ההיתר מן הפסוק המציע לתת נבלה לגר תושב, כיוון שאסור לנו לאכלה. הרי שרק מה שניתן לאכילה על ידי הגוי אסור לישראל. רבי מאיר מסכים לעקרון, אך סבור שההיתר הנלמד הוא רק ב'סרוחה מעיקרא'. על כך משיב רבי שמעון שלזה אין צורך בהיתר, כיוון שהאיסור הוא 'עפרא בעלמא'. כיוון שלמסקנה רבי מאיר אוסר ב'פוגם מעיקרא', אולם מתיר ב'סרוחה', הרינו למדים ששני עקרונות שונים של היתר יש כאן: נותן טעם לפגם, שעשוי להיווצר מצירוף טעמים לא טוב, ו'עפרא בעלמא' שעניינו 'זה איכסה, זה לא אוכל'. הגדרת הגבול היא: "כל זמן שלא נפסל מאכילת כלב לא נחשב עפרא בעלמא³".

¹ ויקיפדיה, ערך: 'ספינת תסאוס'.

² דף סז עמוד ב.

³ שו"ת אגרות משה קדשים וטהרות חלק ב סימן יד.

ההבדל הוא עקרוני. בגמרא לעיל⁴ רב יהודה בשם שמואל פוסק להקל כרבי שמעון⁵, אולם היתר נותן טעם לפגם הוא בדיעבד⁶, וההיתר השני עשוי להיות לכתחילה. נעקוב אחרי הסבר החתם סופר לסוגיה: "הנה הברייטא דתניא: 'לא תאכלו כל נבלה' וגם לא הוזכר בה לא ר"מ ולא ר"ש ולא יחלק מעולם על דרש זה: נבלה שאינה ראוי לגר אינה קרוי נבלה. והכרח גדול הוא דלמה לי דכתב רחמנא: 'ואכלה' לא ה"ל למימר אלא: 'לגר אשר בשערך תתננה או מכור לנכרי', וכי ליועץ הוא צריך מה יעשה עם הנבלה אם יאכלנה או לא? אע"כ לא בא אלא להורות: כל זמן שראוי לאכילת אדם צריך למוכרה לגר, משא"כ כשאינה ראוי". אם כן, לדעת רבי שמעון ההיתר 'זה לא אוכל' תקף גם לגבי הסריחה בסוף. ממשיך החתם סופר:

"עפרא בעלמא הוא. הלשון משמע דווקא סרוח מעיקרא הוה עפרא בעלמא אבל סרוח אח"כ לא הוה עפרא, וזה ליתא, דכל שאינו ראוי לאכילת אדם הוה כעפר ובפ"ב דשבועות הוה בעי למימר אפי' נבלה משובחת הראוי לגר, מ"מ גבי ישראל הוה כעפר כיון שאינו ראוי לו. אלא דמסיק דליתא דאיסורא בעלמא רביעא עלה ע"ש כ"ב ע"ב. אבל אמת נכון כל שאינו אוכל אדם- הרי הוא עפרא בעלמא. אלא הכי קאמרין: כיון דעפרא בעלמא הוא לא נחית עליו שם 'לא תאכלו כל נבלה' ולא צריך קרא למעוטי מ'לגר אשר בשערך תתננה ואכלה'. אע"כ מיירי במשובחת מעיקרא ונחית עליה שם איסור אכילת נבלה והוה סד"א תו לא נחית מיניה אפי' הוה כעפרא - קמ"ל דפקע מיניה איסורא לכשיהיה כעפרא".

לאור כל זאת יש להבין כיצד הביא מכאן רבי שמעון ראייה להתיר נותן טעם לפגם, הרי יסוד ההיתר הוא 'זה לא אוכל'. אלא יש להבין את המחלוקת כך שדין נותן טעם לפגם נובע ממה שהשאירה תורה פתוח לדיון לאחר שאסרה רק חלק מן הנבלות:

"רבי מאיר... ס"ל סרוח מעיקרא צריך קרא ואין לנו שום קרא להתיר נבלה משובחת שנסרחה. א"כ ממילא ילפינן.. דטעם שנפגם אסור ואפילו תימא לא אסרה אלא קדרה בת יומא, מנ"ל לחלק בין פורתא לטובא כיון דלית קרא להתיר. ור"ש ס"ל סרוחא מעיקרא לא צריך קרא, וממילא אוקי קרא לנבלה משובחת שנסרחה שמוותרת וממילא השכל מחייב דפגום מעיקרא בתבשיל אפי' ראוי לגר רק שפוגם טעמו מותר.. כיון דאפי' נבלה בעינא שהיתה משובחת ונאסרה חוזרת להתירא כשאינה ראוי להנות ממנה א"כ הטעם שהוא רק כעיקר אס אין נהנים מטעמו ולא נהנים אעפ"י שאין המאכל נפסל על ידו שלא יהיה ראוי לגר, מ"מ כיון שאין בנתינת טעמו הנאה מהיכי תיתי לאסור הטעם ההוא?"⁷

ב. אינו נותן טעם לשבח ואינו פוגם

כתב ה'אור זרוע': "תנן בתרומות פרק בצל: 'זיתי חולין שכבשן עם זיתי תרומה פצועי חולין עם שלימי תרומה אסור. שלימי חולין עם פצועי תרומה מותר'. ואמר בירושלמי: "אמר ר' יונה זאת אומרת פצועי בולעין ופולטין [וחוזרין ובולעין, שלימין בולעין ופולטין].

⁴ סז, א.

⁵ בלחם משנה (על הלכות מאכלות אסורות פרק טו הלכה כח) סובר שדעת הרמב"ם לפסוק כרבי מאיר וכן דעת הנודע ביהודה (מהדו"ק יו"ד סי' כ"ו), אך בשו"ת יביע אומר (חלק ה' יו"ד סי' י"א ס"ק ח') הסיק כרבי שמעון שבירושלמי מפורש כמותו. והאריך בזה ב'דף על הדף'.

⁶ למשל תוספות פסחים ל, א ד"ה אמר רב.

⁷ חתם סופר סח, א.

ועוד אין בולעין הדא אמרה לא לשבח ולא לפגם אסור. מתני' כר' שמעון דר' שמעון נותן טעם לפגם אסור. והאמר ר' שמעון נותן טעם לפגם מותר? כהדה דר' שמעון אומר: כרוב ששלקי עם כרוב של בעל אסור מפני שהוא בולע". פירוש: הא דאמינא מתני' דרבי שמעון דאמר נותן טעם לפגם אסור, לא שהוא פוגם, דאם כן שרי לר' שמעון. אלא שאינו לא פוגם ולא משביח... כמו זיתים בזיתים דלעיל דכל מין במינו אינו לא משביח ולא פוגם. הילכך הכי קיי"ל דדוקא פוגם מותר **אבל לא משביח ולא פוגם אסור**⁸.

הש"ך מוסיף ראייה שצריכה ביאור, מדין גיד הנשה: "וני"ל ראייה ממאי דקי"ל דאין בגידין בני"ט- ואפ"ה קי"ל דגופו של גיד שנימוח צריך ס' נגדו ... דאע"ג דאינו אלא כעץ בעלמא **התורה אסרתו** וכדאמרין בפג"ה. וה"ה לכל דבר איסור דאע"ג דאינו נותן טעם, צריך ס' נגדו והכי איתא בירושלמי פ"י דתרומות הלכה ו' הדא אמרת לא לשבח ולא לפגם אסור⁹. לפי זה עולה, שההיתר 'אין זה אוכל' מסתמך על ההיתר 'נותן טעם לפגם'. אולם כשאין השפעה שלילית, אפילו עפר בעלמא אסור. על כך תמהו:

"באמת דכד ניים ושכיב כתביניהו להני מילי, שהנה הרב ז"ל הבין דדבר שאינו נותן טעם לא לשבח ולא לפגם ר"ל איסור שיבש כעץ שאינו מפליט לא טעם ולא ממשות, ועל זה הביא ראייה מדין הגידין שאין נותנים טעם ואף על פי כן צריך ששים לבטל גופו של גיד, ודבר תימה הוא **דשאני התם דאף על פי דעץ הוא התורה חייבה עליו** וכדאיתא בפרק גיד הנשה דף צ"ב ע"ב, **אבל בשאר האיסורין כל שחזר האיסור כעץ יבש שאין בו טעם מותר מן התורה לאכלו**¹⁰".

מסתבר שלא התכוון הש"ך לשלול את היתר 'אין זה אוכל', אלא רק כשהוא חוזר וניעור: "ואני העני תמה על עצמי: למה האשימו להש"ך ז"ל? והלא דבריו כנים כמו שאגיד. דודאי גיד הנשה עץ הוא והתורה חייבה עליו, אבל בשר נבילה שיבש כעץ נהי אם אכלו כך יבש אפשר דמותר מן התורה, מכל מקום **כשחזר ונימוח בתבשיל והרי נהנה ממנו ואיסור תורה אית ביה** ואפשר בעודו יבש נמי. ומסימן פ"ז אין ראייה כלל דודאי יבש לית ביה לחלוות ופליטה מגופו, ומי"מ איסור עצמו יבש שנמחה צריך ס', וראיה שפיר מגיד הנשה¹¹. לפי הסבר זה, גם על הש"ך מוסכם ש'יבש כעץ' מותר כשלעצמו. רק כשישנו טעם, נחוץ שיהא לפגם בלבד על מנת להתיר, ואם הוא נותן טעם הן לשבח והן לפגם אסור.

ג. היתר דברים שבטל מהם שם איסור

טעם נוסף ופלאי להתיר ניתן למצוא בטענה שחומר האיסור נעלם לחלוטין ו'התהפך' לחומר מותר. הרי דוגמה: "שאלת ממני על מה שהשיב הרשב"א ששאלו ממנו על מרקחת שנפלו לתוכה נמלים הרבה ואי אפשר לברור וז"ל תשובתו: יפה אמרת לפי שאינו מתקיים אמרו לא חי ולא מת וזו היא שאמרו הני תמרי דכדא בתר תריסר ירחי שתא שריין. אלא שאני חוכך קצת במרקחות הנעשית ע"י דבש לפי שהדבש נראה שיש לו שתי סגולות: האחת למהר **למחות ולכלות** הדברים הנחתכים

⁸ אור זרוע חלק ד פסקי עבודה זרה סימן רנח, מובא בב"י יו"ד קכג.

⁹ ש"ך יו"ד סימן קג ס"ק ב.

¹⁰ פרי חדש יו"ד סימן קג ס"ק ב.

¹¹ פרי מגדים יו"ד שפתי דעת סימן קג ס"ק ב.

הנופלים לתוכו והשנית להעמיד ולקיים הדברים השלמים הנטמנים בתוכו... ע"כ. ושאלת אם יש לחוש לזה כיון שהרב לא כתב איסור להדיא אלא: 'אני חוכך קצת'.

תשובה: **איני רואה כאן חשש איסור**, לפי שמה שאמרו רז"ל דברים שאין להם עצם אינם מתקיימת י"ב חדש לא חי ולא מת כמו שכתב הרב, מדלא אמרו אינה חיה י"ב חדש, אין פירושו שאינה מתקיימת ואין לה שוב שום מציאות אחר י"ב חודש, אלא פירושו אינה מתקיימת להקרא בריה לא חי ולא מת אלא **חוזרת להיות עפר** אף על פי שיש לה קצת מציאות שהרי הדברים נראין לעין שכל מיני קטניות הנולדים בהם תולעים אחר י"ב חדש אתה רואה בנקב רושם התולעת ומה שנמצא בתוך הנקב הוא משונה. אלא מאי אית למימר? אף על פי שרשומו ניכר עפרא בעלמא הוא. הילכך בנ"ד נמי הדבש מעמיד הדבר הנטמן בתוכו בצורתו כמו שהיה בתחלה או קרוב לו אבל אחר אשר עברו עליו י"ב חדש **מתהפך הדבר ההוא לדבש** לפי שהיא נבלעת בתוכו אף על פי שתבנית הדבר ההוא עומד כמו שהיה. תדע שהרי המוסק דם חיה הוא ומותר ליתנו במרקחות וכן המומיא בשר אדם הוא ומותר ליתנו בתרופות אעפ"י שאין שם סכנה לפי שמרוב הזמן חזר להיות עפר. הילכך בנ"ד כל בריה שאין לה עצם שעבר עליה י"ב חדש כל מקום שתפול אין לחוש דעפרא בעלמא הוא **ומדת חסידות הוא לברור אותם** או להעבירם במסנת **אם אפשר**¹².

קשה לנו להבין טרנספורמציה כזו. מכל מקום, בדברי הרדב"ז טמונים רמזים לכך שההסתכלות היא הלכתית, ולא מציאותית, שהרי כתב ש'רישומו ניכר', ושי'תבנית הדבר ההוא עומד כמו שהיה.

ד. הופעת ההיתרים השונים

ישנם כמה מוצרים, האסורים בבסיסם, אך עוברים תהליכים כאלו, עד שיש מקום לדון האם האיסור נותר בעינו. דוגמאות לדבר הם מחליבים, ג'לטין, ומוצרים המופקים מגרעיני ענבים (בעיית יין נסך). מספר נימוקים הוצעו להיתר מוצרים כאלו, וחילוקים שונים ביניהם. מכל מקום ממחלוקת לא יצא הדבר, ואשריהם ישראל שהם שוקדים על השגחה על תחליבים ממקור היתר, ואפילו ג'לטין מפיקים מדגים כשרים. הטעמים להיתר הם:

א. נימוקו של הרדב"ז: בתהליך שעוברים החומרים הם משתנים לחלוטין והופכים לחומר אחר.
ב. 'בטל שמם' מרוב תהליכים ואין הם נקראים עוד דבר האסור. אין הם חומר אחר, אך אין הם 'דבר' כלל.

ג. לעיתים אין הם נחשבים כיוצא מן הטמא אלא 'פירשא' בעלמא, או 'זיעה' ומותרים.
ד. נימוק של סוגייתנו: 'עפר בעלמא' ברגע שנפסלו לחלוטין מאכילה, אין בהם יותר איסור אכילה. נעסוק ראשית בביטול איסור יין נסך. בשולחן ערוך פוסק:

"החרצנים והזגים של עובדי כוכבים, וכן שמרי יין שלהם, תוך י"ב חודש אסורים בהנאה ולאחר שנים עשר חדש מותרים אפילו באכילה. וה"מ כשתמזן במים בתחלה, אבל אם לא תמזן, אסורים לעולם אפילו יבשם בתנור. **הנה: וזה לא מ"רי אלא כחצני' שהיו על היין נסך**¹³".

¹² שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצב. בשולחן ערוך התיר "גופי הדבורים" המעורבים בדבש "משום דהוי נותן טעם לפגם". (יו"ד סימן פא סעיף ח).

¹³ שו"ע יו"ד סימן קכג סעיף יד.

אם כן, חרצנים אסורים כסתם יינם. בכל זאת, לדעת הב"י אם שרפם - הם מותרים. בדבריו הוא מביא את הרמב"ם שמסביר: "שמרים של יין שיבשו לאחר שנים עשר חודש מותרין, שהרי לא נשאר בהם ריח יין והרי הן כעפר וכאדמה"¹⁴. לכאורה מדובר בנימוק של סוגייתנו שהחרצנים כעפר, אולם אין כאן 'שהסריחו'. יתכן שטעם ההיתר הוא שבטל שמם של החרצנים מהם. הש"ך הקשה: "כתב ב"י בשם א"ח אם שרפן אפילו תוך י"ב חודש אפרן מותר. וצ"ע דהריב"ש סימן רנ"ה כתב דבסתם יינם קיי"ל דאפרן אסור כמו עצי עובדי כוכבים"¹⁵. נראה שלדעת הש"ך החרצנים אסורים במהותם ולא רק בשל היין הבלוע בהם. ההיתר המקורי בשו"ע לאחר 12 חודש, מותנה בכך ש'תמדן', ואז, בטל שמם מהם. לעומת זאת, לדעת הש"ך, אפילו שריפה אינה 'מוחקת' את האיסור שבהם.

החתם סופר דן בתהליך ייצור שמן מחרצנים אסורים:

"מצא א' ברוב חקירתו לעשות שמן מחרצני הענבים, והיינו שמצא בכל חרצן וחרצן יש שקידה א' קטנה ומאותה שקידה נעשים שמנים ממחים משמרים מזוקקים טוב מאוד למאכל וכך משפט עשייתן מיד כשמביאים החרצנים והזגים מבית הבד נפין החרצנים בנפה כדי שלא ישאר בהם שום דבר מהזגים, ואח"כ מיבשים החרצנים בחמה עד שנעשים יבש מאוד ואח"כ דכין אותם במדוכה עד שנעשים לפרורין קטנים. ואותן הפירורין מהבבין אח"כ במחבת על האש עד שמעלין זיעה.. ובשעת ההבהב הזה מריחין מהן ריח יין. ואז בעידן ריתחא, משימין הכל בשק חזק ויפה וכובשים אותן במכבש של ברזל המיוחד לכן ועי"ז נוטף השמן דרך אותו השק זך ונקי והפסולת היינו החרצנים הנדוכי נשארים כולם בתוך השק. ואין שום אדם או קפילא יכול לטעום או להרגיש שום טעם יין באותו שמן או להבחין בינו ובין שמן זית"

מסקנתו היא להקל והטעם: "כל דבר שנשתנה לדבר היתר- הותר"¹⁶.

מקור לדברי החתם-סופר נמצא בדברי רבינו יונה. יסוד הדברים בסוגיה בברכות:

"אמר רבי חייא בריה דאבא בר נחמני אמר רב חסדא אמר רב, ואמרי לה אמר רב חסדא אמר זעירי: כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים, חוץ ממושק, שמן חיה הוא, שמברכין עליו בורא מיני בשמים"¹⁷.

על כך כתב רבנו יונה: "חיה ידועה היא ויש לה חטוטרות בצוואר ולשם מתקבצים בתחילה כעין דם ואח"כ חוזר ונעשה מושק. ורמ"ה הלוי היה אוסר אותו באכילה מפני חשש דם. ואפשר לתת טעם בו להתיר ולומר דפרש בעלמא הוא". בהמשך דבריו כתב: "שהרי הדבש אם נפל בו חתיכה של איסור אין הדבש אסור... כיון שדרך הדבש להחזיר הדבר שנפל לתוכו – דבש...". לכאורה הציע שני טעמים שונים להיתר. 'פרש', ו'הפיכת' הדבר.

הדבר שנוי במחלוקת רמב"ם וראב"ד:

"מור הוא הדם הצרור בחיה שבהודו הידוע לכל שמתבשמין בה בני אדם בכל מקום..."¹⁸.

¹⁴ הלכות מאכלות אסורות פרק יא הלכה יד.

¹⁵ ש"ך על שו"ע יו"ד סימן קכג ס"ק כו.

¹⁶ שו"ת חתם סופר חלק ב (יו"ד) סימן קיז ד"ה פה בסביבותינו

¹⁷ מסכת ברכות דף מג עמוד א.

¹⁸ רמב"ם הלכות כלי המקדש פרק א הלכה ג.

השיג הראב"ד : "א"א : אין דעתי מקבלת שיכנסו במעשה הקדש דם שום חיה בעולם כל שכן דם חיה טמאה". נראה שלדעת הרמב"ם המוצר המופק מותר למרות שיוצא מחיה טמאה.

על דברי רבינו יונה הקשו: "ונ"ל דאפילו ראייתו צריכה ראייה (טור והרא"ש פ"ח דברכות) ולענ"ד צ"ע דאמרינן בבכורות דף ו' דחלב חידוש הוא כיון דדם נעקר ונעשה חלב ה"ל לאסרו. א"כ ש"מ דבתר מעיקרא אזלינן. וכ"ת נילף מחלב - הא קי"ל דמחידוש לא ילפינן. ואין לומר דהמוסק פירשא בעלמא הוה ולא הוי מאכל כלל דא"כ לכ"ע שרי, מידי דהוי אכשרה שינקה מן הטריפה דמותר להעמיד גבינות בקיבתה ועוד דהדבש הוא טוב למאכל ומ"ש הר"י דפירשא בעלמא הוא = היינו שאין עליו תורת דם וא"כ הדרא קושיא לדוכתא¹⁹".

המגן אברהם עומד על כך שרבינו יונה החליף טיעון במהלך דבריו: פתח בטיעון 'פירשא בעלמא' והוא היתר מוסכם, כשליא של בהמה טמאה²⁰, אולם גדר זה מותנה בכך שלא יהיה טוב למאכל. סיים רבינו יונה בטיעון של היפוך חומרים, שהוא לדעת המגן אברהם חידוש שנאמר רק לגבי חילוף הדם לחלב בגוף נקיבה. יתכן להתיר מטעם אחר: כיוון שבתהליך העיבוד נפסל האיסור מתורת אוכל, הרי ששוב אין הוא חוזר לאיסור, כנימוק סוגייתנו. דיון דומה התנהל לגבי ג'לטין:

"התיר בתשובת 'עצי הלבנון' שם, לחולה שאין בו סכנה לשתות סמי מרפא שיש בהם תערובת חמץ, ע"י שיכרסם בתוך קאפסוליות הנעשות מג'לטין ואף שהחומר הזה נעשה מגוף בע"ח האסורים, מ"מ כיון שלצורך עשייתן מערבין אותן עם גוממי וגליצרין שע"ז הוא נפסל מאכילת הכלב, וכו'. וא"כ הרי פרחו ממנו תורת אוכל, והרי הוא דומה לסיב. ומותר לחולה שאב"ס. עכת"ד²¹".

היתר זה תלוי בכל תהליך לחוד. למשל אם הג'לטין נעשה מעור חזיר ולא מעצמות, יתכן שלא נפסל בדרך. באחיזר²² סבר שעצמות הן כעץ, ולכן ג'לטין הבא מהן מותר. והוכיח זאת מכך שהם מצטרפות להיתר לבטל איסור, לדעתו זהו גם יסוד היתר רגלי דבורים בדבש²³.

¹⁹ מגן אברהם על שו"ע או"ח סימן רטז ס"ק ג.

²⁰ המותרת ביו"ד סימן פא סעיף ד.

²¹ שו"ת יביע אומר חלק ב' יו"ד סימן יב אות י.

²² חלק ג סימן לג.

²³ לגבי ג'לטין הועלו כמעט כל הסברות שהבאנו. להרחבה ניתן לעיין במאמרו של הרב מרדכי וולנוב